

РОЗДІЛ III. ПРОБЛЕМИ ЗАГАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

УДК 001.37 (374)

Віта Авраменко

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ORCID ID 0000-0002-7946-5040

DOI 10.24139/2312-5993/2020.09/281-294

ФОРМУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ЗАКЛАДІ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті на основі аналізу вітчизняних та зарубіжних офіційних документів та наукових джерел схарактеризовано стан розроблення проблеми формування підприємницької компетентності учнівської молоді в закладах позашкільної освіти в Україні та країнах Європейського Союзу. Визначено сутність поняття неформальна освіта, компетентнісний підхід, компетентність та компетенція. Проаналізовано дефініцію поняття підприємницька компетентність, розглянуто завдання її формування в закладах позашкільної (неформальної) освіти.

Ключові слова: підприємницька компетентність, компетентнісний підхід, підприємливість та фінансова грамотність, позашкільна освіта, заклад позашкільної освіти, неформальна освіта.

Постановка проблеми. В умовах євроінтеграційного оновлення українська система освіти зазнає змін та трансформацій. Реформування освітньої галузі в Україні пов'язане з упровадженням в освітній процес компетентнісно зорієнтованого підходу. У зв'язку з цим висуваються нові вимоги до змісту освітнього процесу в закладах освіти. На відміну від традиційного для педагогіки формування в учнівської молоді знань, умінь та навичок, компетентнісний підхід передбачає отримання комплексного результату, що включає як теоретичну складову, так і практичну орієнтацію освітньої діяльності. Саме такий підхід покладено в основу модернізації системи освіти в Україні, що ставить за мету забезпечення якісної підготовки майбутніх спеціалістів, затребуваних на ринку праці. Динамічні зміни, що відбуваються в суспільстві, вимагають від закладу освіти отримання випускниками не лише базових шаблонних знань, а й готовності до кардинальних змін на ринку праці. Актуальним є питання формування ключових компетентностей вихованців закладів позашкільної освіти, що складають зі школою та засобами інформальної освіти єдину освітню систему, яка трансформується в контексті запровадження Концепції Нової української школи. Трансформація ринкових відносин та інтеграційні процеси, що відбуваються в Україні, зумовили стрімку зміну освітнього процесу. Аналіз вітчизняних і зарубіжних літературних джерел свідчить, що

існує низка нормативно-правових документів та освітніх методик, спрямованих на формування ключових предметних компетентностей дітей та учнівської молоді. Проте, недостатньо вивченим залишається питання формування підприємницьких компетентностей вихованців у закладах позашкільної освіти України та країн Європейського Союзу.

Аналіз актуальних досліджень. Концептуальні положення, що стосуються освітньої діяльності в закладах позашкільної освіти розглянуто в працях низки провідних українських науковців. У роботах О. Биковської (2008, 2010) висвітлено актуальні аспекти неформальної освіти України та зарубіжних країн, зокрема Польщі, Словаччини, Білорусі, Російської Федерації, Сполучених Штатів Америки. Дослідження українських учених О. Литовченко (2011), Г. Пустовіта (2011), Т. Сущенко (2011), Л. Тихенко (2008) та інших присвячено питанням навчально-виховного (освітнього) процесу в закладах позашкільної освіти. У працях В. Вербицького (2017) акцентована увага на концептуальних засадах позашкільної еколого-натуралістичної освіти. В роботах В. Андрущенка висвітлено філософські аспекти неформальної освіти, їх проблеми та перспективи розвитку. Вивченням різноманітних аспектів позашкільної освіти зарубіжних країн займалися: Т. Антонюк (2013) – міжнародне співробітництво та інтеграція в галузі освіти як важливий фактор конкурентоспроможності української освітньої системи, В. Заярна (2017) та В. Кремень (2008) – міжнародне співробітництво у сфері неформальної освіти дітей та учнівської молоді в Європейському Союзі; А. Сбруєва (2013) – роль неформальної складової в європейських системах загальної освіти; М. Бойченко (2019), Є. Панченко (2019) та О. Єгорова (2016) – розвиток позашкільної освіти у Сполучених Штатах Америки; В. Давидова (2008) – деякі аспекти неформальної освіти дорослих у навчальних гуртках Швеції та інших.

Компетентністний підхід у системі освіти досліджували: Л. Гуцан (2013), Л. Паращенко (2004), О. Литовченко (2011), О. Овчарук (2004), у працях яких розглядаються ключові компетентності як компонент особистісно орієнтованої парадигми освіти. Працю І. Беґа (2009) присвячено компетентністному підходу як освітній стратегії. І. Мельничук (2012) досліджує історіогенез компетентністного підходу в освіті, О. Локшина (2014) – компетентністний підхід у системі освіти України та зарубіжних країн.

Наукові доробки О. Кравчиної (2017), О. Проценко (2013), О. Романовського (2003), В. Сліпенко (2018), О. Ярової (2015), Н. Ткачової (2018), М. Ткаченко (2018) та ін. присвячені окремим аспектам формування підприємницьких компетентностей та підприємливості в Україні й зарубіжних

країнах. Зокрема, у працях О. Романовського (2003) проаналізовано теоретичний та практичний досвід підприємницької освіти в розвинутих зарубіжних країнах та вплив підприємництва, підприємницької освіти та підприємницьких університетів на національне економічне зростання. О. Кравчина (2017) висвітлює теоретичні аспекти проблеми формування підприємницької компетентності учня у країнах Європи; В. Сліпенко (2017) – особливості розвитку підприємницької компетентності школярів у закладах загальної середньої освіти США; О. Ярова (2015) – ключові компетентності в змісті початкової освіти країн Європейського Союзу; Н. Ткачова – формування підприємницької компетентності студентів в українських та китайських університетах; М. Ткаченко (2018) – формування підприємницької компетентності у закладах професійно-технічної освіти.

У працях таких науковців, як А. Гельмак (2017) Г. Назаренко (2014), Н. Ковчин (2019), А. Муха (2016), О. Ліскович (2016) окреслено проблеми формування підприємницької компетентності учнів закладів загальної середньої освіти. Ю. Білова (2013) аналізує структуру підприємницької компетентності, психолого-педагогічні аспекти та складові підприємницької діяльності школярів; Т. Матвєєва (2001) – формування підприємницької компетентності учнів старших класів методом проєктів; А. Ткачов (2018) – формування підприємницької компетентності в учнів підліткового віку з високими здібностями (на прикладі суспільних дисциплін); О. Земка (2017; 2018), А. Добровольська (2017) та С. Лупаренко (2020), М. Ляшенко (2016) – компетентнісний підхід та підприємницьку компетентність у вищій освіті; В. Басараб (2016) звертається до висвітлення методики формування ключових компетентностей у процесі професійної підготовки, зокрема акцентує увагу на формуванні підприємницьких компетентностей. У працях В. Вербицького (2017) проаналізовано сутність та зміст поняття підприємницька компетентність і основні аспекти формування досліджуваного особистісного утворення в молоді в закладах позашкільної освіти.

Мета статті – схарактеризувати стан розроблення проблеми формування підприємницької компетентності молоді в закладах позашкільної освіти в наукових джерелах, вітчизняних та європейських офіційних документах (документи України, Європейського Союзу та Ради Європи).

Методи дослідження: реалізація зазначеної у статті мети реалізована шляхом використання теоретичних методів дослідження: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення – для з'ясування стану розробленості порушеної проблеми, визначення теоретичних засад дослідження; метод термінологічного аналізу – з метою конкретизації

поняттєво-категоріального апарату; метод структурно-логічного аналізу – для визначення результатів дослідження та формулювання висновків.

Виклад основного матеріалу. Сучасні виклики суспільства актуалізують дослідження теоретичних та практичних засад упровадження компетентнісно зорієнтованого підходу в шкільну та позашкільну освіту України. 90-ті роки ХХ століття засвідчили, що в нових інформаційно-технологічних та соціально-економічних умовах діюча система є малоефективною щодо підготовки учнівської молоді, умотивованої та конкурентоспроможної на ринку праці. Тому на державному рівні було прийнято рішення впроваджувати компетентнісний підхід у систему освіти.

У вітчизняній педагогічній думці поняття компетентність та компетентнісний підхід не є новими, оскільки розробка теоретичних та практичних аспектів упровадження компетентнісного підходу в систему шкільної та позашкільної освіти в Україні почалося на межі 1990-2000-х років. Разом із тим, зазначимо, що в Українському педагогічному словнику 1997 року під редакцією С. Гончаренка названі вище терміни відсутні. Тракткування поняття «компетентність» відображено в довідниковому виданні «Енциклопедія освіти» (2008 р.) за редакцією В. Кременя та трактується в даному виданні як коло питань, на яких людина добре розуміється (молода людина набуває компетентність у навчанні не лише під час опанування предмета, групи предметів, а й за допомогою засобів неформальної (позашкільної) освіти, унаслідок впливу середовища тощо) (Кремень, 2008, с. 408).

У «Національному освітньому глосарії: вища освіта» (2011 р.) та «Термінологічному словнику з основ підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів післядипломної педагогічної освіти» (2014 р.) поняття *компетентність* трактується відповідно до проекту TUNING Європейської комісії (Tuning Educational Structures in Europe) – як динамічна комбінація знань, розуміння, умінь, цінностей, інших особистих якостей, що описують результати навчання за освітньою/навчальною програмою. Компетентність (компетентності) як набуті реалізаційні здатності особи до ефективної діяльності не слід плутати з компетенцією (компетенціями) як наданими особі повноваженнями (Чернишова, 2014, с.76-77; Бабин, 2011, с. 32).

Державний стандарт базової та повної загальної середньої освіти (2011 р.) є першим законодавчим державним актом України, у якому подано визначення: *компетентнісний підхід* – це спрямованість навчально-виховного процесу на досягнення результатів, якими є ієрархічно підпорядковані ключова (однією з яких є підприємницька), загальнопредметна і предметна (галузева) компетентності (*Державний*

стандарт базової та повної загальної середньої освіти). Компетентність розглядається як набута у процесі навчання інтегрована здатність учня, що складається із знань, умінь, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці (*Державний стандарт базової та повної загальної середньої освіти*), тоді як «компетенція» – суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, ставлень у певній сфері діяльності людини (*Державний стандарт базової та повної загальної середньої освіти, 2011*).

Питання компетентнісного підходу активно впроваджується в освітню діяльність закладів освіти України з прийняттям Закону України «Про освіту» (2017 р.), одним із основних положень якого є реалізація компетентнісного підходу в освітній діяльності.

З прийняттям у 2016 році концепції «Нова українська школа» (НУШ) відбувається не лише теоретичне, а й практичне впровадження компетентнісного підходу в системі освіти. Концепція передбачає формування у випускників закладів освіти компетентностей та вміння навчатися впродовж життя.

Концепція НУШ трактує термін «компетентність» як динамічну комбінацію знань, способів мислення, поглядів, цінностей, навичок, умінь, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність (*Нова українська школа, 2016, с. 10*).

Як зазначається в Концепції «НУШ», сучасна освіта передбачає формування 10 ключових компетентностей для життя, а саме: спілкування державною (і рідною в разі відмінності) мовами; спілкування іноземними мовами; основні компетентності у природничих науках та технологіях; інформаційно-цифрова компетентність; математична компетентність; вміння вчитися впродовж життя; ініціативність та підприємливість; обізнаність та самовираження у сфері культури; соціальна та громадянська компетентності; екологічна грамотність та здорове життя (*Нова українська школа, 2016, с. 10-11*).

Розробники Концепції акцентують увагу, що всі перелічені компетентності однаково важливі та взаємопов'язані. Кожну з них діти набувають під час вивчення різних предметів на всіх етапах освіти, тобто формування компетентностей здійснюється на міжпредметній основі та має цілісний характер. Спільними для всіх компетентностей є зокрема такі вміння, як: вміння висловлювати власну думку, здатність логічно обґрунтовувати позицію, вміння вирішувати проблеми, оцінювати ризики та приймати

рішення, здатність працювати в команді, саме такими якостями має володіти особистість зі сформованою підприємницькою компетентністю.

Імплементация компетентнісного підходу в європейську систему освіти почалося на межі ХХ–ХХІ століття. Так, у 2006 році було опубліковано «Рекомендації Європейського парламенту та Ради Європи щодо формування ключових компетентностей освіти впродовж життя» (*Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 on key competences for lifelong learning, 2006*).

Згідно з визначенням Міжнародного департаменту стандартів для навчання, досягнення та освіти (International Board of Standards for Training, Performance and Instruction (IBSTPI)), поняття «компетентність» характеризують як спроможність кваліфіковано провадити діяльність, виконувати завдання або роботу. При цьому компетентність передбачає наявність набору знань, навичок і відношень, що дають змогу особистості ефективно провадити діяльність або виконувати певні функції, які мають забезпечувати досягнення певних стандартів у галузі професії чи виду діяльності (Спектор, 2001, с. 1).

Міжнародна комісія Ради Європи розглядає *компетентність* як загальні, або ключові, уміння, базові вміння, фундаментальні шляхи навчання, ключові кваліфікації, крос-навчальні вміння або навички, ключові уявлення, опори, або опорні знання (*DESECO*, с. 10).

Експерти країн Європейського Союзу в документі «Key Data on Education in Europe» характеризують *компетентність* як здатність застосовувати знання й уміння, що забезпечує активне використання навчальних досягнень у нових ситуаціях (Спектор, 2001, с. 1-3).

Європейський парламент відповідно до «Рекомендації Європейського парламенту та Ради Європи щодо формування ключових компетентностей освіти впродовж життя» (2006 р.) виділив вісім ключових компетентностей для жителів країн Європейського Союзу: знання рідної та іноземних мов, математичні, науково-технічні та інформаційно-комунікативні компетентності, соціальні та громадянські компетентності, ініціативність і підприємливість, культурна обізнаність.

У 2018 році Радою Європи схвалено Рамкову програму оновлених ключових компетентностей для навчання впродовж життя (The Proposal for a Council Recommendation on Key Competences for Lifelong Learning), відповідно до якої компетентності визначаються як комбінація знань, навичок та ставлень, де: знання складається з фактів і цифр, концепцій, ідей та теорій, які вже встановлені та підтримують розуміння певної сфери

або предмета (*Council Recommendation of 22 May 2018 on key competences for lifelong learning*, 2018). До ключових компетентностей, необхідних для навчання впродовж життя, відносять: грамотність; мовну компетентність; математичну компетентність та компетентність у науках, технологіях та інженерії; цифрову компетентність; особисту, соціальну й навчальну компетентність, громадянську компетентність; підприємницьку компетентність; культурну обізнаність та самовираження.

На необхідності формування підприємницької компетентності учнівської молоді наголошується в Концепції «Нова українська школа» (2016 р.), Законі України «Про освіту» (2017 р.), Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти (2011 р.), оскільки виховання підприємливої молоді – одна з ключових засад економічного розвитку України. Саме підприємницькі якості учнівської молоді на сьогоднішній день є ключовими для розвитку економіки України.

У Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти (2011) підприємницька компетентність є однією з ключових, яка передбачає реалізацію здатності учнів: співвідносити власні економічні інтереси й потреби з наявними ресурсами, інтересами та потребами інших людей і суспільства; організовувати власну трудову й підприємницьку діяльність та працю колективу, орієнтуватися в нормах та етиці трудових відносин; аналізувати й оцінювати власні професійні можливості, здібності і співвідносити їх із потребами ринку праці; складати, здійснювати й оцінювати плани підприємницької діяльності та особисті бізнес-проекти; презентувати та поширювати інформацію про результати власної економічної діяльності й діяльності колективу (*Державний стандарт базової та повної загальної середньої освіти*, 2011).

Концепція «Нова українська школа» (2016) одним із пріоритетних завдань закладів освіти визначає формування випускника нової школи як інноватора, який здатний змінювати навколишній світ, розвивати економіку за принципами сталого розвитку, конкурувати на ринку праці й навчатися впродовж життя. Тобто, ми можемо стверджувати, що це особистість, яка володіє підприємницькою компетентністю та має сформовані *soft skills* – навички працювати в колективі, управляти собою в стресових ситуаціях, уміння спілкуватися, здатність розв'язувати конфлікти, уміння ставити цілі та досягати їх.

Актуальність проблеми формування підприємницької компетентності в молоді, констатована в наведених вище документах Української держави, зумовила звернення до неї вітчизняних науковців. Українські дослідники

Ю. Білова, Л. Гончаренко та О. Овчарук розглядають підприємницьку компетентність із точки зору практичної психології, як **психологічну якість особистості**. На думку Ю. Білової, підприємницька компетентність має в своїй структурі такі компоненти: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний та емоційно-вольовий (Білова, 2013, с. 17).

У поданій далі таблиці узагальнено дефініції досліджуваного нами поняття у наукових розвідках вітчизняних освітян.

Таблиця 1

**Дефініція поняття «підприємницька компетентність»
у вітчизняній науковій думці**

№ п/п	Підприємницька компетентність	Автор та/або джерело
1	Особистісна якість, здібність, модель поведінки, необхідна для успішного вирішення певних бізнес-задач та досягнення високих результатів у підприємницькій діяльності	(Ковчин, 2019, с. 106)
2	Здатність окреслювати стратегії своєї діяльності в будь-якій сфері життя, складати та реалізовувати алгоритм власних дій, діагностувати результати, здобуті в процесі своєї діяльності	(Басараб, 2016, с. 49-50)
3	Підготовленість до вирішення реальних підприємницьких завдань на основі знань у сфері економіки, маркетингу, менеджменту, права і початкового досвіду практичної підприємницької діяльності	(Ткаченко, 2018, с. 6-7)
4	Інтегральна психологічна якість особистості, яка проявляється в мотивованій здатності до творчого пошуку та реалізації нових ідей та дає змогу вирішувати різноманітні проблеми в повсякденному, професійному, соціальному житті	(Білова, 2013, с. 17)
5	Сукупність особистих і ділових якостей, навичок, знань, певної моделі поведінки, володіння якими допомагає успішно вирішувати різні завдання й досягати високих результатів діяльності	(Гончаренко, 2016, с. 73)

Як видно з табл. 1, переважна більшість дослідників акцентує увагу на **здатності** особи втілювати задуми в життя, реагувати на можливості та ідеї, мотиваційні здатності до творчого пошуку, креативність, потяг до інновацій, уміння ризикувати.

У низці документів ЄС та РЄ підтверджено важливість формування підприємницьких компетентностей дітей та учнівської молоді. Уперше на питання формування підприємливості шкільної молоді Європейський Союз звернув увагу в 2003 році в «Зеленій книзі» з питань підприємливості в Європі. Рамкова програма ЄС «Щодо розвитку ключових компетентностей до 2006 року» основними компетентностями визначала зокрема почуття ініціативності та взаємодії (Sense of initiative and entrepreneurship), а вже до 2018 року до ключових компетентностей віднесено підприємницьку

компетентність (Entrepreneurship competence). У 2013 році Європейський Союз оприлюднив «План дій з навчання підприємливості на період до 2020 року», у якому підкреслено значну роль, яку відіграє у формуванні підприємницьких компетентностей саме неформальна освіта, освіта впродовж життя, що виконує переважно компенсаторну та коригувальну функцію, є більш гнучкою до викликів сучасного суспільства й миттєво реагує на його виклики та потреби.

Потреба розвитку підприємницьких здібностей у дітей та учнівської молоді розглядається також у таких стратегічних документах, як «Європа 2020», яка базується на трьох основних засадах: «Співдружність інновацій», «Мобільна молодь» і «Програма нових здатностей та працевлаштування». Саме ці стратегічні документи стали основою для розвитку неформальної педагогічної освіти дітей та учнівської молоді у другому десятиріччі XXI ст.

В основоположному документі ЄК, який стосується завдань формування компетентностей у системі неперервної освіти «Key Competences for Lifelong Learning. A European Reference Framework» *підприємницьку компетентність* визначено як ключову і запропоновано таке трактування – здатність особистості втілювати ідеї в життя. Вона включає креативність, творчість, інноваційність, здатність до ризику, а також здатність планувати та організовувати діяльність, що сприяє досягненню поставлених завдань (Key Competences for Lifelong Learning, 2006).

Питання підприємницької діяльності учнівської молоді розглядаються в Стратегії ЄС для молоді «Інвестування та розширення прав і можливостей» (An EU Strategy for Youth – Investing and Empowering, 2009) (UNESCO, 2004).

Розуміючи всю неоднозначність нових підходів, багато країн Європейського Союзу із високим розвитком підприємницької освіти залучають підприємців до викладання дисциплін економічного циклу (напр., Англія), а навіть більше – до розроблення навчальних програм із цих предметів (напр., Австрія) (Бабінська, 2014).

Отже, підприємницька компетентність – одна з ключових компетентностей, що містяться в загальноєвропейських та вітчизняних нормативно-правових актах та рекомендаціях. У першу чергу, вона базується на формуванні в особистості рис підприємливості (здатність до генерування нових ідей та втілення їх у життя, мотиваційна готовність діяти в ситуації невизначеності та ризику, контроль ситуації, ефективної комунікації в діловому спілкуванні).

Далі звернемося до трактування іншого ключового поняття нашого дослідження – *неформальна освіта*. В Україні неформальна освіта більшістю вчених розглядається в контексті позашкільної освіти. Позашкільна освіта є системою безперервної освіти, що визначено Конституцією України (стаття 53) та законами України «Про освіту» (2017 р.). Зокрема, у статті 8 законодавчо закріплений термін «неформальна освіта», яка здобувається, як правило, за освітніми програмами та не передбачає присудження визнаних державою освітніх кваліфікацій за рівнями освіти, але може завершуватися присвоєнням професійних та/або присудженням часткових освітніх кваліфікацій. Основні концептуальні положення щодо розвитку неформальної та позашкільної освіти та стратегії її розвитку аргументують Закон «Про позашкільну освіту» (2000 р.), Національна доктрина розвитку освіти (2002 р.), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр., Концепція позашкільної освіти та виховання. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття), Програма розвитку позашкільної освіти.

Дефініція поняття *неформальна освіта*, що міститься в Рекомендації Ради Європи, щодо розвитку молодіжної політики в Україні (2015 р.) визначає, що це централізований та заснований на практиці процес навчання, у якому акцентовано увагу на внутрішній мотивації, соціальному контексті навчання та корисності знань, спрямованих на зростання особистості, соціальні зміни та інтеграцію в суспільство. Навчання має добровільний характер та передбачає усвідомлення й визначення освітніх цілей.

Неформальна освіта (non-formal education) відповідно до дефініції, що міститься в Меморандумі безперервного навчання Європейського Союзу, як правило, не супроводжується видачою документа, відбувається в закладах освіти чи громадських організаціях, а також під час індивідуальних занять із репетитором або тренером (A Memorandum on Lifelong Learning, 2000).

Європейський центр розвитку професійної освіти для країн Євросоюзу трактує поняття «неформальна освіта» (non-formal education – англ.) як навчання, засноване на запланованій діяльності, що явно не позначена як навчання (з точки зору завдань, тривалості навчання або підтримки тих, хто навчається), але містить значимий навчальний елемент та зазвичай не завершується сертифікацією (Cedefop, 2007, с. 16).

З метою сприяння здоровому, гармонійному розвитку дітей та молоді через багатосторонні міжнародні контакти (зустрічі, семінари, конкурси, фестивалі тощо), реалізацію спільних соціально-освітніх програм та проєктів у 1991 році створено Європейську асоціацію установ вільного

часу дітей і молоді (EAIСУ), що об'єднує діяльність відповідних організацій у 17 країнах Європи (у тому числі й України), Азії та Африки.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. У підсумку доцільно зазначити, що компетентнісний підхід у закладах позашкільної освіти є:

- затребуваним як споживачами освітніх послуг, так і суспільством, адже, проблеми формування в учнівської молоді готовності до функціонування в ринкових умовах та розвиток підприємницьких компетентностей є актуальним завданням закладів освіти.

- зорієнтованим не лише на засвоєння базових знань, умінь та навичок, але й на готовність до практичного творчого їх застосування в подальшій діяльності.

Очевидно, що формування підприємницької компетентності дітей та учнівської молоді є цілеспрямованим процесом, який вимагає міцного методичного підґрунтя, поглибленого аналізу форм і методів роботи, саме тому в навчальні програми закладів позашкільної освіти доцільно ввести наскрізну змістову лінію «підприємливість та фінансова грамотність», що забезпечує краще розуміння учнівською молоддю не лише теоретичних, а й практичних аспектів фінансових питань. Важливою складовою досліджуваної проблеми є формування *soft skills*, що дозволяють успішно діяти в ринкових умовах. Творчий підхід керівника гуртка закладу позашкільної освіти до формування підприємливості учнівської молоді забезпечить у майбутньому успішність вихованців та допоможе кожному робити своєчасні впевнені кроки на шляху до успіху. Складовою сформованої підприємницької компетентності є гнучкість або адаптивність, що проявляється в умінні результативно працювати в різних ситуаціях, швидко переходити до роботи над наступним питанням, змінювати вид діяльності. Також гнучкість проявляється і в умінні не зневірятися, якщо відразу не досягнуто бажаного результату.

Перспективами подальших наукових розвідок вважаємо пошук, визначення та обґрунтування шляхів, форм і методів формування підприємницької компетентності дітей та учнівської молоді.

ЛІТЕРАТУРА

- Бабин, І. І. (2011). *Національний освітній глосарій: вища освіта*. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди» (Babyn, I. I. (2011). *National Education Glossary: Higher Education*. Kyiv. Pleiades Publishing House).
- Бабінська, Є. (2014). *Уроки з підприємницьким тлом*. Варшава: Сова (Babinska, E. *Lessons with an entrepreneurial background*. Warsaw: Sova).
- Басараб, В. Я. (2016). *Формування ключових компетентностей майбутніх обліковців з реєстрації бухгалтерських даних у професійно-технічних навчальних закладах*

- (дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04). Кривий Ріг (Basarab, V. Ya. (2016). *Formation of key competences of future accountants in the registration of accounting data in vocational schools*. (PhD thesis). Kryvyi Rih).
- Білова, Ю. А. (2013). Поняття та структура підприємницької компетентності майбутніх фахівців економічного профілю. *Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*, 7 (50), 15-17 (Bilova, Yu. A. The concept and structure of the entrepreneurial competence of future specialists in economics. *Scientific notes of Rivne State University for the Humanities*, 7 (50), 15-17).
- Гончаренко, Л. А. (2016). Підготовка вчителів-словесників до формування в учнів підприємницької компетентності. *«Таврійський вісник освіти»*, 2 (54), 74-77 (Honcharenko, L. A. (2016). Training of teachers-philologists for the formation of students' entrepreneurial competence. *«Taurian Bulletin of Education»*, 2 (54), 74-77).
- Державний стандарт базової та повної загальної середньої освіти (State standard of basic and complete general secondary education)* (2011). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#n9>
- Закон України «Про освіту» (Law of Ukraine "On education")* (2017). Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page>
- Закон України «Про позашкільну освіту» (Law of Ukraine "On extracurricular education")*. (2000). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text>
- Ковчин, Н. А. (2019). Роль шкільної економічної освіти у формуванні підприємницької компетентності у старшокласників. *Педагогічна освіта: теорія і практика: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський*, 104-111 (Kovchyn, N. A. (2019). The role of school economic education in the formation of entrepreneurial competence among high school students. *Kamianets-Podilskyi National University named after Ivan Ohienko. Pedagogical education: theory and practice: Collection of scientific works. Kamianets-Podilskyi*, 104-111).
- Кремень, В. Г. (2008). *Енциклопедія освіти*. Київ: Юрінком Інтер (Kremen, V. H. (2008). *Encyclopedia of Education*. Kyiv: Yurincom Inter).
- Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (National strategy for the development of education in Ukraine until 2021)* (2013). Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.
- Нова українська школа: Концептуальні засади реформування середньої школи (The New Ukrainian School: Conceptual Principles of Secondary School Reform)* (2016). Retrieved from: <http://mon.gov.ua/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%202016/12/05/konczepczyia.pdf>.
- Ткаченко, М. В. (2018). *Формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців ресторанного господарства у професійно-технічних навчальних закладах* (автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04). Київ (Tkachenko, M. V. (2018). *Developing entrepreneurial competence of future restaurant industry specialists at vocational education institutions* (PhD thesis). Kyiv).
- Чернишова, Є. Р. (2014). *Термінологічний словник з основ підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів післядипломної педагогічної освіти*. Київ. К.: ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» (Chernyshova, Ye. R. (2014). *Terminological dictionary on the basics of training scientific and scientific-pedagogical staff of postgraduate pedagogical education*. Kyiv. K.: SHEI «University of Education Management»).

- A *Memorandum on Lifelong Learning* (2000). arhiv.acs.si. Retrieved from: http://arhiv.acs.si/dokumenti/Memorandum_on_Lifelong_Learning.pdf
- ANNEX to the Proposal for a Council Recommendation on Key Competences for Lifelong Learning (2018). Retrieved from: <https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/annex-recommendation-key-competences-lifelong-learning.pdf>.
- Cedefop (2007). *Recognition and validation of non-formal and informal learning for VET teachers and trainers in the EU Member States*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Council Recommendation of 22 May 2018 on key competences for lifelong learning (Text with EEA relevance) (2018/C 189/01). Retrieved from: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)&rid=7](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01)&rid=7)
- DESECO. *Definition and Selection of Competencies. Theoretical and Conceptual Foundations. Strategy Paper on Key Competencies. An Overarching Frame of Reference for an Assessment and Research Program*. OECD (Draft).
- IBSTPI. *International Board of Standards for Training, Performance and Instruction*. Retrieved from: <https://ibstpi.org/instructional-design-competencies-the-standards/>.
- Key Competences for Lifelong Learning (2006). Retrieved from: http://europa.eu/legislation_summaries/education_training_youth/lifelong_learning/c11090_en.htm.
- Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 on key competences for lifelong learning (2006/962/EC). *Official Journal of the European Union*, 30.12.2006. L 394/10-394/18 EN.
- Spector, J. M. & de la Teja, I. (2001). Competencies for Online Teaching. Syracuse, NY: *ERIC Clearinghouse on Information and Technology*, 11. Retrieved from: <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED456841.pdf>.
- Tuning Educational Structures in Europe. Retrieved from: <http://www/let.rug.nl/TuningProjekt/index.htm>; – tuning.unideusto.org/tuningeu.
- UNESCO (2004). *Quality education for all young people: challenges, trends and priorities. International conference on education*. Forty-seventh session International Conference Centre. (Geneva, Switzerland, 8-11 September 2004). Retrieved from: <http://www.ibe.unesco.org/International/ICE47/English/Wdocs/docs/CONFINTED%2047-4%20ENG.pdf>.

РЕЗЮМЕ

Авраменко Вита. Формирование предпринимательской компетентности в учреждениях внешкольного образования как педагогическая проблема.

В статье на основе анализа отечественных и зарубежных официальных документов и научных источников охарактеризовано состояние разработки проблемы формирования предпринимательской компетентности учащейся молодежи в учреждениях внешкольного образования в Украине и странах Европейского Союза. Определена сущность понятия неформальное образование, компетентностный подход, компетентность и компетенция. Проанализированы дефиницию понятия предпринимательская компетентность, рассмотрены задачи ее формирования в учреждениях внешкольного (неформальной) образования.

Ключевые слова: предпринимательская компетентность, компетентностный подход, компетентности, предприимчивость и финансовая грамотность, внешкольное образование, заведение внешкольного образования, неформальное образование.

SUMMARY

Avramenko Vita. Forming entrepreneurial competences in the out-of-school education as a pedagogical problem.

Grounding on the analysis of the domestic and foreign official documents and scientific sources, the article analyzes the state of the development of the problem of forming students' entrepreneurial competence in the out-of-school education institutions in Ukraine and the European Union. The essence of the concepts of non-formal education, competence approach, competence and competency was defined. The definition of the concept of entrepreneurial competence was analyzed, the tasks of its forming in the out-of-school (non-formal) education institutions were considered.

Purpose of the article: to characterize the state of the analysis of the problem of forming students' entrepreneurial competence in the out-of-school education institutions in scientific sources, domestic and European official documents (documents of Ukraine, the European Union and the Council of Europe).

Realization of the aim mentioned in the article became possible by way of using the theoretical research methods: for clarifying the state of the development of the problem, for determining the theoretical foundations of the study – the method of comparative analysis; for the concretization of the conceptual and categorical apparatus, determination of research results and formulation of conclusions – the method of systematization and generalization.

Based on the presented above materials, we can conclude that forming the entrepreneurial competencies of children and students in Ukraine and the European countries is quite developed and regulated at the state level, as it is evidenced by a large list of laws, recommendations, regulations and programmes.

Due to the fact that the article does not cover all the aspects of the problem, the prospects for further research are seen in searching, defining and justifying the ways and methods of forming entrepreneurial competence of children and students in out-of-school education. Defining the terminological basis of the study may be relevant due to its constant enrichment caused by the rapid development of entrepreneurship.

Key words: *entrepreneurial competence, competence approach, entrepreneurship and financial literacy, out-of-school education, out-of-school education institution, non-formal education.*

УДК 37.015.3:316.61-053.6

Юлія Васюк

Полтавський національний педагогічний
університет імені В.Г. Короленка
ORCID ID 0000-0002-5296-4851
DOI 10.24139/2312-5993/2020.09/294-305

ОСОБЛИВОСТІ І СТРУКТУРА СОЦІАЛЬНОЇ САМОВИЗНАЧЕНОСТІ ПІДЛІТКІВ У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ НАУЦІ ТА ПРАКТИЦІ

У статті для вирішення загального наукового завдання – з'ясування тенденцій формування соціальної самовизначеності підлітків у педагогічній науці і практиці першої половини ХХ століття – проведено теоретичний аналіз особливостей і структури соціальної самовизначеності дітей підліткового віку в сучасній психолого-педагогічній науці та практиці; з'ясовано низку понять, базових для поняття «соціальна самовизначеність підлітків», які відображують особливості